

การใช้ภาษาในนันทโพนันทสุทรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง

ภาษาเป็นเครื่องมือสำหรับแสวงหาความรู้ และเป็นพาหนะสำหรับทำความเข้าใจกัน บรรดาวิชาการแขนงต่าง ๆ ย่อมมีภาษาอันเป็นที่กำหนดครุเฉพาะในวงการแขนงนั้นเท่านั้น ยิ่งภาษาที่ใช้ในวรรณคดีก็ยังมีภาษาเฉพาะมากขึ้น เพราะภาษาในวรรณคดีเป็นภาษาศิลปะ มีความหมายค่อนข้างจะกำกวม เนื่องจากกวีเขียนขึ้นตามอารมณ์และมโนภาพของตน มีอาจตัดสินใจด้วยขอเท็จจริง นอกจากนั้น ภาษา กวียังมีลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า กวียานุโลม¹ (Poetic License) หมายถึงข้อยกเว้นพิเศษบางอย่างที่ใช้ในภาษากวีได้ แต่ใช้ในภาษาร้อยแก้วธรรมดาทั่ว ๆ ไปไม่ได้ เช่น การใช้คำโบราณ ภาษาต่างประเทศ รูปคำย่อ หรือคำแผลง ภาษาเช่นนี้มีใช้ในภาษาสามัญ หากเป็นภาษาอีกชนิดหนึ่งที่เต็มไปด้วยคำสูง ๆ เพราะ ๆ และเข้าใจยาก เรียกว่า ภาษาแต่งสร้าง (artificial language) ทั้งนี้ การที่จะศึกษาวรรณคดีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้ง จึงจำต้องรู้ความหมายของภาษาที่กวีใช้เป็นสำคัญ²

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาการใช้ภาษาในนันทโพนันทสุทรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง ตามหัวข้อต่อไปนี้

- ก. ที่มาของภาษา
- ข. ถ้อยคำสำนวน
- ค. อักษรวิธี

¹ เป็ดื่อง ณ นคร เป็นผู้บัญญัติศัพท์ คำว่า "กวียานุโลม"

² ประดิษฐ์ กาพย์กลอน, ภาษากวี (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 1-4. (เก็บความ)

นันทโพนันตสูตรคำหลวง

ก. ที่มาของภาษา

1. ภาษาบาลีและสันสกฤต ภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นภาษารุ่นเก่าของอินเดีย บัดนี้ถือเป็นภาษาที่ตายแล้ว แต่กลับมีความสำคัญมากในภาษาไทย เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะไทยรับเอาคติทางศาสนาของอินเดียเข้ามา ภาษาบาลีเป็นภาษาพระธรรมของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นภาษาหลักของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ส่วนภาษาสันสกฤตเป็นภาษาของผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ และเป็นภาษาที่พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานได้ประจำ เรานับถือพุทธศาสนา แต่ก็เคารพในพราหมณ์อยู่ เราจึงยอมรับภาษาทั้งสองเข้ามาใช้ อีกประการหนึ่ง ก่อนสมัยสุโขทัย ภูมิชนชาติอินเดียเดินทางเข้ามาค้าขายตามดินแดนต่าง ๆ แถบแหลมอินโดจีน และได้นำวัฒนธรรมต่าง ๆ มาเผยแพร่ เช่น ลัทธิไสยศาสตร์ ภาษาสันสกฤต ศิลปกรรม วรรณคดี คำรับคำรา และพิธีต่าง ๆ เมื่อเราอพยพลงมาอยู่ในดินแดนแหลมทองก็รับภาษาสันสกฤตมาใช้ ภาษาไทยมีคำบาลีสันสกฤตปะปนอยู่มาก จนเรารู้สึกคล้ายกับว่าเป็นคำภาษาไทยเราเอง ทั้งรู้สึกว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ สูงส่งและไพเราะควย

เชื่อแน่ว่าไทยรับภาษาสันสกฤตเข้ามาใช้ก่อนภาษาบาลี ทั้งเสียงภาษาสันสกฤตทั้งไพเราะกว่าภาษาบาลี จึงทำให้ความนิยมยกย่องของเราที่มีต่อภาษาสันสกฤต มิได้เสื่อมคลายลงเลย เห็นได้จากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมีคำภาษาสันสกฤตปะปนอยู่มาก¹ วรรณคดีไทยสมัยต่อมาก็นิยมใช้คำสันสกฤตหรือคำที่เขียนอย่างสันสกฤต เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง ลิลิตยวนพ่าย และทวาทศมาส เป็นต้น นันทโพนันตสูตรคำหลวงเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยยืมหนังสือรุ่นเก่าเป็นแบบอย่าง ดังนั้น จึง

¹ คร. บรรจบ พันธุเมธา, บาลีสันสกฤตในภาษาไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518), หน้า 8. (เก็บความ)

ไม่ใช่เรื่องแปลกเลยที่นั่นโทปนั้นทศูตรคำหลวงจะมีอิทธิพลของภาษาสันสกฤตปะปนอยู่มาก
คงจะแสดงให้เห็นต่อไปนี้

ก) การเลือกใช้คำ นิยมใช้คำที่มาจากภาษาสันสกฤตมากกว่าคำที่มาจากภาษาบาลี แม้คำที่คนปัจจุบันนิยมใช้ภาษาบาลี เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ก็ทรงเลือกใช้คำภาษาสันสกฤต ทำให้รูปคำในนั้นโทปนั้นทศูตรคำหลวงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากภาษาปัจจุบัน ผลที่ตามมาคือคนยุคปัจจุบันไม่สามารถเข้าใจความหมายของคำเหล่านั้น
ดังตัวอย่าง

"ในอาคมทานปรตยัณฺหพลัน" (น.207)

ปรตยัณฺห มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ปรตยณฺห ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ปรตยณฺห แปลว่ากระจางแจ่ง หรือปรากฏแก่สายตา ปัจจุบันนิยมใช้คำว่า ประจักษ์ ซึ่งมีวิธีออกเสียงคล้ายภาษาบาลี แต่มีวิธีเขียนเป็นแบบสันสกฤต

"พระบาทบริตฺยาคทานอนันต์" (น.151)

บริตฺยาค มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า บริตฺยาค ตรงกับคำภาษาบาลีว่า บริจิตฺ แปลว่าการสละ, การให้ ปัจจุบันเรานิยมใช้คำว่า บริจาค ซึ่งเป็นคำแผลงมาจากภาษาบาลี

อันบุทฺถทนต์โคยาค" (น.155)

บุทฺถ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า บุทฺถ ตรงกับคำภาษาบาลีว่า บุทฺถ ปัจจุบันเราใช้รูปคำบาลีว่า บุทฺถ ในภาษาประจำวันทั่วไป ส่วนคำภาษาสันสกฤตว่า บุทฺถ มีใช้อยู่บ้างในคำประพันธ์ร้อยกรอง

"ในกาลณฺนั้น" (น.201)

ณฺ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ณฺ ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ณ แปลว่า

ครูหนึ่ง, ตรีพานหนึ่ง ปัจจุบันเรานิยมใช้คำว่า ชณะ ซึ่งเป็นรูปคำบาลี

"คือ บุณยา พระศรามี" (น.153 - 154)

บุณยา มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ปุณฺย ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ปุณฺญ
ปัจจุบันเรานิยมใช้คำว่า บุญ ซึ่งแผลงมาจากภาษาบาลี

"กับ กัวย พระกนิษฐาสรพทหรรอย" (น.184)

กนิษฐาสรพ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า กณฺธิณ + อักษรว ตรงกับคำภาษาบาลี
ว่า กนิษฐา แปลว่าพระบุตรในอาสวะหรือพระอรหันต์ ในหนังสือทางศาสนาทั่ว ๆ ไปนิยม
ใช้คำว่า กนิษฐาสรพ

"รก เข้าชยาน สมาบัติ" (น.216)

ชยาน มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ชฺยาน ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ฉาน ปัจจุบัน
เราใช้รูปคำบาลี จะใช้รูปคำสันสกฤต เฉพาะในหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
เท่านั้น

"อันว่า กษาน ติ ใน โทษทั้งมวล" (น.202).

กษาน ติ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า กฺษานฺติ ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ชนฺติ
แปลว่าความอดทน ปัจจุบันเรานิยมใช้รูปคำบาลี

อีกประการหนึ่ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำตรงตามความหมายของภาษา
เดิม แต่คนรุ่นหลังเปลี่ยนแปลงความหมายของคำเหล่านั้น ทำให้บางคำมีความหมาย
เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง บางคำมีความหมายกว้างขึ้น บางคำมีความหมายแคบลง
และบางคำเปลี่ยนลักษณะการใช้ หรือมีเช่นนั้นคนรุ่นหลังก็นำคำมาใช้ทั้งภาษาบาลีและ
สันสกฤต โดยคำในภาษาทั้งสองมีความหมายแตกต่างกันทั้งนั้น คำบางคำในนั้นไทยนั้นทศูตร
คำหลวงจึงมีความหมายแตกต่างจากภาษาปัจจุบัน ตัวอย่าง เช่น

"เพนทนามจจนาทฤษฎี" (น.213)

ทฤษฎีอินโชาตาร" (น.170)

ทฤษฎี และ ทฤษฎีอิน มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ทฤษฎี ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ทฤษฎี แปลว่าความคิด, ความเห็น, การเห็น ปัจจุบันเราใช้แยกเป็น 2 คำ คือ รูปสันสกฤตใช้ ทฤษฎี แปลว่า ข้อกำหนดที่ตั้งขึ้น และรูปบาลีใช้ ทฤษฎี แปลว่า ความเห็น โดยมากใช้ในทางไม่ดี มีทฤษฎี คือ คือวัน ไม่ยอมคิดเห็นตามคนอื่น ถือของคนถูกแต่อย่างเดียว เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้คำตรงตามความหมายเดิม ในตัวอย่างที่หนึ่ง มจจนาทฤษฎี แปลว่า ความเห็นที่ผิด ถ้าเป็นภาษาปัจจุบันคงใช้คำว่า มีจนาทฤษฎี ส่วนตัวอย่างที่สอง ทฤษฎีอิน แปลว่า เห็น, มองดู ปัจจุบันไม่ใช่เลย

"วาสุกัณหราเสียรพิศกเนียรมิตรกายา อันมัทมาแลสุขุมะกคิ" (น.219)

สุขุมะ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า สุขุม ตรงกับคำภาษาบาลีว่า สุขุม แปลว่า ละเอียต, อ่อน, เล็ก ความหมายเดิมใช้กับความคิด คน สัตว์ หรือวัตถุสิ่งของใด ๆ ก็ได้ เช่น ในตัวอย่างใช้ขยายรูปลักษณะของพระยานาคซึ่งเป็นสัตว์ ปัจจุบัน เราใช้รูปคำบาลีว่า สุขุม และใช้กับความคิดหรือกิจการที่ของคนเท่านั้น แสดงว่าความหมายของคำนี้แคบเขา

"เมื่อโกษยราตรีกาล" (น.155)

โกษย มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า กษย แปลว่าการสิ้นไป, การน้อยไป ตรงกับคำภาษาบาลีว่า ชย แปลว่าความสิ้นไป, เขตอายุของคนที่นิยมกันว่าสูงสุด ในตัวอย่างคำว่า โกษย แปลว่าสิ้นสุด ปัจจุบันเราไม่นิยมใช้คำว่า กษย ในความหมายว่าสิ้นสุด แต่นิยมใช้ในความหมายว่าโรคที่ทำให้กายทรุดโทรม ส่วนคำที่แปลความหมายว่าสิ้นสุด เรามักใช้รูปคำบาลีว่า ชย แทน ดังสำนวนพูดติดปากที่ว่า หมกอายุชย แสดงว่าเมื่อคนไทยรับคำสันสกฤตคำนี้เข้ามาใช้ ได้ขยายความหมายของคำให้กว้างขวางขึ้น

นอกจากนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ยังทรงใช้ภาษาแบบ คือภาษาที่ไม่มีผู้ใช้ใน
ชีวิตประจำวันปรากฏในหนังสือเก่า ๆ บางเล่มเท่านั้น การที่จะทราบความหมายของ
คำเหล่านี้ จำต้องค้นคว้าที่มาของศัพท์ในภาษาบาลีและสันสกฤต ตัวอย่างเช่น

"อันวาริตไปในจักรวาท" (น.164)

วาริต มาจาก วริต ซึ่งเป็นคำภาษาบาลี แปลว่า แยกไป ชานไป

"น้ำใจถัททกัชละ" (น.167)

ถัท มาจากคำภาษาบาลีว่า ทฑ แปลว่าแน่น, แข็ง, กระจ่าง

"กจชัคิโตของแฉวราคา แห่งฉรรณิทรราชิราช" (น.167)

ฉรรณิทรราชิราช มาจาก ฉนินทร สันนิษฐานกับ อชิราช ฉนินทร เป็นคำสันสกฤต
แปลว่า พญานาค ชื่อ นาคราช คำเดิมคือ ฉนิน แปลว่า งู เมื่อนำหน้าสมาสลง น หักเสีย

"นุเนาสนีเปของพนมชากุณพศมพิชฎาร" (น.180)

สนี มาจากภาษาบาลี แปลว่าไกล

"มี้นำนังนากยวักย" (น.195)

นากย และ วักย มาจากคำภาษาบาลี นาก แปลว่า ชั่ว วักย แปลว่า ชาย
เกิดขึ้นโดยเกมอุปสรรค วิ ลงข้างหน้าคำเพื่อกลับความหมายของคำเดิม

"ประจุกสุพรรณมังกชมุชิต อันพิภษิทรจิตรจุ" (น.228)

ชมุชิต มาจากภาษาบาลี แยกศัพท์ได้ดังนี้ ส + ฉ + ชล + ชี + ท แปลว่า
รุ่งเรือง, สุกใส

พิกษิต มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า วิกษิต แปลว่า บาน, แยม

"มัทนวารัตนมสารคัลล" (น.151)

มสารคัลล มาจากคำภาษาบาลีว่า มสารคูล แปลว่า แก้วลาย, แก้วกาเมว

"มัทนรรณอันชุม จุมที่มีรลาชา" (น.171)

มัท เป็นทั้งคำบาลีและสันสกฤต แปลว่า น้ำ

ลาชา เป็นคำภาษาบาลี แปลว่า ครั่ง

"รัตคมีโสภาสมันต" (น.172)

สมันต เป็นทั้งคำบาลีและสันสกฤต แปลว่า โคจรอบ, ไกลเคียง

"อันมัททควยภิเสสลามก" (น.177)

มัท มาจากคำ ภาษาสันสกฤตว่า มัท แปลว่า เจือ, ปน, ประสมขึ้น

"อันว่าพระอุพิภกรินทร์ สัลปินทราธิราช" (น.202)

สัลปินทราธิราช เป็นคำสนธิซึ่งแผลงมาจาก สรูป + อินทร + อวิราช
แปลว่า พระขางู สรูป มาจากคำสันสกฤตว่า สรูป แปลว่า งู ตรงกับคำบาลีว่า สรูป

ข) การแผลงคำ คือการเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงของคำให้ผิดเพี้ยนไป
จากเดิม คำชนิดนี้มีไวยากรณ์อยู่ในภาษาไทยมาก ส่วนใหญ่เป็นคำที่มาจากภาษาอื่น คำแผลงที่มี
มากที่สุดอยู่ในชั้นไทปักษ์หรือคำหลวง คือ คำแผลงที่เกิดจากการผสมผสานคำทั้งในภาษา
บาลีและสันสกฤตเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดรูปคำใหม่ แต่คนอ่านก็ยังเข้าใจความหมายอยู่
ตัวอย่างการแผลงคำโดยได้รับอิทธิพลจากภาษาทั้งสอง เช่น

"ในชั้นนั้นแท้ แล" (น.216)

ชั้น มาจาก ชน (ป.)¹ และ กษณ (ส.)²

"ประคจโหลหาการสีลปี" (น.174)

สีลปี มาจาก สีป (ป.) และ คิล (ส.)

"ดูเป็นหุคียสรภาพก" (น.167)

สรภาพก มาจาก สวาก (ป.) และ ศรวาก (ส.) อีกนัยหนึ่ง เจ้าฟ้าธรรม-
ธิเบศร อาจทรงมีพระประสงค์ที่จะใช้รูปคำมาดีว่า สวาก แทนทรงแทรก ร ลงกลางคำ
ตามความนิยมของกวีสมัยโบราณ หรือมิเช่นนั้น ทรงเจตนาจะใช้รูปคำสันสกฤต แทน
เปลี่ยนพยัญชนะต้นจาก ศ เป็น ส

"ว่าทำควยกรณาแลเมกตรี" (น.208)

เมกตรี มาจาก เมตติ (ป.) และ ไมตรี (ส.)

"นำมารึงความสรัทธา" (น.168)

สรัทธา มาจาก สฤธา (ป.) และ ศรฤธา (ส.) เช่นเดียวกับคำว่า
สรภาพก คือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรอาจแทรก ร ลงตรงกลางรูปคำมาดี หรือมิเช่นนั้น ก็ทรง
เปลี่ยนพยัญชนะต้นจาก ศ เป็น ส ในรูปคำสันสกฤต

"อันเปนเกรืองชษัตริยประ โภค" (น.172)

¹(ป.) = ภาษาบาลี

²(ส.) = ภาษาสันสกฤต

ชัฏกริยประโยค เป็นคำสนธิ มาจาก ชัฏกริย + อุประ โภค ชัฏกริย มาจาก
ชคฺติย (ป.) และ กุชฺฏกริย (ส.)

"ชชานติ โทษาทแห่งทาน" (น.223)

ชชานติ มาจาก ชนฺติ (ป.) และ กุชฺชานติ (ส.) แปลว่า ความอดทน
"เสวตรนักราทิพรักตน" (น.170)

เสวตร มาจาก เสต (ป.) และ เสวต (ส.) แปลว่าสีขาว เจ้าฟ้า
ธรรมธิเบศรอาจทรงมีพระประสงค์ที่จะใช้รูปคำสันสกฤตก็ได้ แต่ทรงเปลี่ยนพยัญชนะคน
จาก ศ เป็น ส และเติม ร ลงท้ายคำ

ภาษาบาลีและสันสกฤตมีหลักอยู่ข้อหนึ่งว่า ถ้าคำบาลีประสมด้วยสระ อ อิ
และ อุ คำสันสกฤตมักจะประสมด้วยสระ ฤ แพน เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้หลักข้อนี้
แสดงคำต่าง ๆ ทั้ง ๆ ที่คำบางคำไม่สามารถแสดงได้ แม้คำที่เป็นสันสกฤตอยู่แล้ว ก็ยัง
แสดงคำโดยเปลี่ยนสระให้เป็น ฤ หรือแทรก ฤ ลงไปเฉย ๆ ทำให้เกิดรูปคำแสดงที่ไม่
ถูกต้องตามหลัก ตัวอย่างเช่น

"พระมฤตฺตราพุทฺทพากย" (น.157)

มฤตฺ มาจากคำว่า มรฺ ซึ่ง เป็นทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า น้ำผึ้ง,
น้ำหวาน

"อันทกรรฆาแลใหญ่" (น.213)

ทกรรฆา มาจากคำสันสกฤตว่า ทิรฆ แปลว่า ยาว, นาน, ยั่งยืน
เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเปลี่ยนเสียงสระ อี ให้เป็น ฤ และแทรก ร ตรงกลาง

"นฤทรเนาในรชนิยารมณ" (น.225)

นฤทร มาจากคำสันสกฤตว่า นิทรฺวา แปลว่า การหลับ

"คือนฤจนาทฤษฎีแห่งอากาศมกคี่" (น.212)

นฤจนา มาจากคำข่าสึว่า มิจฺนา แปลว่า นึก

การแผลงที่พบมาก คือ แผลงอุปสรรค นิ (ป.) หรือ นิสฺ (ต.) เป็น นฤ ซึ่งแปลว่า เข้า, ลง, ไม่มี, ออก การแผลงนี้เป็นวิธึของไทยโดยเฉพาะ ในการแผลงจะคองระวังมิให้ไปพ้องกับค่านาม นฤ (ต.) ซึ่งตรงกับ นร (ป.) แปลว่าคน ตัวอย่างคำประเภทนี้ เช่น

"จะพาไปสู่นครนฤพาน" (น.152)

นฤพาน มาจากคำสันสกฤตว่า นิรฺวณ (นิสฺ + วาณ) แปลว่าความดับไม่มีเหลือ

"อันนฤมิตรเพศกายา" (น.152)

นฤมิตร มาจากคำสันสกฤตว่า นิรมิต (นิสฺ + มิต) แปลว่าสร้างลง, บันดาลให้เป็นขึ้น

"เหลือคณประกัศสรนฤมล" (น.190)

นฤมล มาจากคำสันสกฤตว่า นิรมล (นิสฺ + มล) แปลว่าไม่หมองมัว

"แลเสียงสมุทรนฤรนาท" (น.191)

นฤรนาท มาจากคำสันสกฤตว่า นิรฺนาท (นิสฺ + นาท) แปลว่า ความกึกก้อง

การแผลงอีกชนิดหนึ่งที่พบมาก คือ การเติม ร ลงระหว่างคำหรือท้ายคำ ตัวอย่าง เช่น

"อันมีบุรพปรารถนาไต่ทำไว้" (น.155)

บุรพ มาจากคำสันสกฤตว่า บุรฺว แปลว่าก่อน

"ชกชกจากมารภกมัจจนา" (น.155)

มารภก มาจากคำสันสกฤตว่า มารภก แปลว่า หนทาง

"เพนมัจจนากุรเมก" (น.153)

กุรเมก มาจากคำสันสกฤตว่า กุรม แปลว่า เค้า

"ฉให้พระชีวชีวิต" (น.152)

ชีวิต มาจาก ชีวิต ซึ่งเป็นทั้งคำบาลีและสันสกฤต

"ว่าเป็นที่อจนรรย" (น.156)

อจนรรย มาจากคำบาลีว่า อจนรย แปลว่า นามิทอง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงศักดิ์ระอิก ออก และแทรกตัว ร แทน

"กร่าหิงควยจิตรวารฉนลามก" (น.208)

จิตร มาจากคำบาลีว่า จิตต แปลว่า ใจ

หลักอีกข้อหนึ่ง คือ คำบาลีสันสกฤตซึ่งเขียนว่า อย เมื่อแผลงมาเป็นภาษาไทย ต้องเขียนว่า อย ชน ชย แผลงเป็น ชย ส่วนคำว่า ไอย ต้องแผลงมาจาก เอย อย แต่ในนั้นไทยนั้นทศกรคำหลวง มักใช้ไอยแทน อย แสดงว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงนิยมภาษาสันสกฤตมาก เพราะสระอไม่มลายมีไเฉพาะภาษาสันสกฤต แต่ไม่มีไในภาษาบาลี คึงตัวอย่าง

"อนึ่ง โสครให้พระวรมางษฏกไทย พระบุคคลไยพระองค์" (น.151)

"ไวยามไสมยปัจจาตม์" (น.161)

"ทินกรจรอุไทย" (น.170)

"คั่งจริงอันว่าอุปนิสัยไสยปัจจโย" (น.165)

กล่าวได้ว่า การแปลงคำที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤตในนั้น โทปนันทสูตรคำหลวง ไม่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์นัก เพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงพยายามที่จะแปลงคำให้เป็น รูปสันสกฤตมากเกินไป

ค) คำสมาสและคำสนธิ เคิมสมาสและสนธิมีใช้เฉพาะในภาษาบาลีและ สันสกฤตเท่านั้น ต่อมา คนไทยได้รับวิธีการอย่างง่าย ๆ เข้ามาใช้ เพื่อสร้างคำใหม่ขึ้น สมาสของไทยหมายถึงการประสมคำตั้งแต่สองคำขึ้นไปให้เป็นคำเดียวกัน โดยออกเสียงสระ เชื่อมตรงกลาง ส่วนสนธิหมายถึงการต่อคำตั้งแต่สองคำขึ้นไปให้คิดเนื่องเป็นคำเดียวกัน โดยมีการเปลี่ยนแปลงรูปสระในระหว่างคำหรือเพิ่มพยัญชนะแทรกลงในระหว่างคำ เพื่อให้คำที่จะนำมาต่อกันนั้น เชื่อมกันได้สนิท การเปลี่ยนแปลงรูปสระอาจใช้วิธีลบหรือแปลง รูปก็ได้ เช่น โทปนันทสูตรคำหลวงมีคำสมาสและคำสนธิอยู่มากมายเกือบทั้งหมดเป็นคำที่ ยืดยาว ซับซ้อน และแยกศัพท์ไต่ยาก นอกจากนั้นยังมีการแปลง ทำให้อ่านเข้าใจยาก คั่งตัวบางอย่างที่จะยกมาแสดงต่อไปนี้ โดยผู้วิจัยจะศึกษาเรื่องทั้งสองควบคู่กันไปเลย

พระอังกิร โสครบวรมนุรพีพงษ์ = วร + อังคิร + อุตฺร + บวร + มฺนี + รพี + ร + พงษ

แปลว่า พระภิกษุผู้เลิศแห่งวงศ์พระอาทิตย์ผู้เปล่งรัศมีออกจากพระกาย

ทวยางคชิว เหนทรราชาภูษังค = ทวี + องค + ชิวห + อินทร + ราชา + ภูษ + องค

แปลว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งพระยานาคอันมีพิษ

นาโครกินทร = นาค + อฺรค + อินทร

แปลว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งนาคผู้ไปควยอก

คชुकคฆางคโกธยจสธา = คช + อุคตม + องค + เกธวณฺญ + สร

แปลว่า เสียงอันกึกก้องแห่งพระยาช้าง

บรมโลกโคตคราธิกสิคฺฉ = บรม + โลก + อุคตร + อธิก + อธิ + คุณ

แปลว่า พระคุณอันยิ่งใหญ่เหนือโลก

บรมมุกคราสมพุทธาธิบบาย = บรม + อุคตร + สัมพุท + อธิปบาย

แปลว่า พระอธิบายของพระพุทธเจ้าอันดีเลิศ

พุทฆางคโสคกรอคุลย = พุท + องค + ส + อุคตร + อคุลย

แปลว่า พระกายของพระพุทธเจ้าอันดีเลิศไม่มีที่เปรียบ

อสิคยานุพยัญจนวรงค = อสิคิ + อนุ + พยัญจน + วร + องค

แปลว่า ลักษณะย่อย ๆ อันเต็มแถมแปรคสิบประการ

บรมโมลีศรีโลกาภสรณรรค = บรม + โมลี + ศรี + โลก + อากร + สรณ + อรรค

แปลว่า ผู้เป็นมิ่งเกล้าที่พึ่งแห่งโลกทั้งสาม

ปักขทวยางกรุจิริา = ปักข + ทวิ + องค + รุจิริ

แปลว่า ปีกทั้งสองอันงดงาม

บุรณเณทวาร = บุรณ + อินทวาร

แปลว่า พระจันทร์เต็มดวง

วิธเรนทรสรเบเนทราอิราช = วิธ + ทร + อินทร + สรป + อินทร + ออิราช

แปลว่า พระยางูอันมีพิษ

2. ภาษาเขมร ภาษาไทยมีคำเขมรเข้ามาปะปนอยู่มากเป็นอันคัมสองรองจากภาษาบาลี ภาษาเขมรจัดอยู่ในตระกูลภาษามอญ-เขมร มีตัวอักษรของชาติตน

เองซึ่งคัดแปลงมาจากอักษร เทวนาครีของอินเดีย เมื่อไทยอพยพมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนแหลมทอง เขมรเป็นชาติที่รุ่งเรืองอยู่ก่อน เป็นธรรมดาที่ไทยยอมรับวัฒนธรรมของชาติที่เจริญกว่ามาใช้ ด้วยเหตุนี้ ภาษาเขมรจึงเข้ามามีอิทธิพลอยู่ในภาษาไทยอย่างมาก โดยเฉพาะในคำราชาศัพท์ นอกจากนั้น คนไทยยังยกย่องตัวอักษรขอมว่าเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ และใช้กันทั่วไปในเรื่องไสยศาสตร์ ความนิยมเช่นนี้ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เห็นได้จากตะกรุดและผ้าประเจียด เขียนด้วยตัวอักษรขอมเสมอ

คำเขมรที่เรานำมาใช้ในภาษาไทย โดยมากเรามักเปลี่ยนรูปและเสียงเสียใหม่ ทั้งนี้เป็นเพราะมีคำเขมรอยู่เป็นอันมากที่เขียนรูปอย่างหนึ่ง แต่ออกเสียงเป็นอีกอย่างหนึ่ง ไม่ตรงกับรูปที่เขียนเมื่อเราเขียนคำตามเสียงพูด รูปของคำจึงไม่ตรงกับคำเขียนในภาษาเดิมของเขา และบางคำเราก็เขียนตามเสียงที่เราเปล่งไถ่โดยไม่รู้ตัว โดยไม่พะวงว่าคำเดิมจะเป็นเช่นไร ซึ่งเป็นเหตุให้รูปคำผิดไปจากคำเดิมเช่นเดียวกัน¹ นั้น โปณนิตยสารคำหลวงมีคำเขมรปรากฏอยู่มาก ส่วนใหญ่เป็นคำแผลง ตัวอย่างเช่น

"กรามพูดถามกิจเคียงอรรด" (น.229)

กราม มาจาก กราย แปลว่า การแสดงความเคารพด้วยการพนมมือ
เคียง แผลงมาจาก กึ่ง แปลว่า ฐ

"ตั้งญกกลบริจาคนตั้งววย" (น.225)

ตั้งววย มาจาก ตงววย แปลว่า ของถววย คำนี้แผลงมาจากคำเขมรว่า ถววย แปลว่า ไท

¹ กาชัย ทองหล่อ, หลักภาษาไทย พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: บำรุงสาส์น, 2519), หน้า 446.

"กออกมาโดยของนาสิกฝ่ายเวียง" (น.207)

เวียง มาจาก เวง แปลว่า ซ้าย, เอียง, ตะแคง

"กเจญโคยรลงนาสาฝ่ายสคำ" (น.207)

เจญ แปลว่า ออก

สคำ แปลว่า ขวา

"อันญญเสียบซึ่งรทรงสงคราม" (น.189)

ญญ มาจาก ญัญ แปลว่า ทำให้แพ้, สู้รบ

"คือระพุมประนมโค" (น.187)

โค แปลว่า มือ

"แล้วกลอมเฝ้าอยู่เบื้องพระขนอง" (น.176)

ขนอง มาจาก ขนง แปลว่า หลัง

"ให้ญชุมนิกรรอทกทั้งปวง" (น.172)

ญชุม เป็นคำเขมร คนไทยมักแผลงเป็น ประชุม

"กแกงสนามทิกบายสุราบาน" (น.169)

ทิก แปลว่า น้ำ

บาย แปลว่า ขาว

"จโกนยแห่งพระฮาม" (น.162)

พระฮาม มาจาก พรหาม แปลว่า เข้ามืด, โกน

"สุคนสารกพิโครกำจร" (น.190)

พิโคร แปลว่า กลิ่นหอมพุ่ง

กำจร มาจาก จร แปลว่า พุ่งไป

"บมิฐัว แมส่ง แห่งเรานี้มาน" (น. 196)

แมส่ง มาจาก แมส่ง แปลว่า กวัน
มาน แปลว่า มี

"อันไพเราะละนพน" (น. 19)

ไพเราะ แผลงมาจาก ปิเราะระห์ แปลว่า น้ำพั้ง

"นุเนาสมิปะของพนม" (น. 180)

นุ มาจาก นุะ แปลว่า นั้น
เนา แปลว่า อยู่
เซอง แปลว่า เท่า
พนม แปลว่า ภูเขา

"คำกอลเปแผยหนา" (น. 148)

คำกอล มาจาก กุกัล หรือ คักัล ซึ่งแผลงมาจากคำเขมรว่า กุกัล อีกที
หนึ่ง แปลว่า หนูน หรือ ตั้งให้สูงขึ้น

"หมายประจุกเพลงใหม่" (น. 200)

เพลง มาจาก เกฺลิ่ง แปลว่า ไฟ

"แลบั้งทวนฐรรมาให้เปนควัน" (น. 201)

บั้งทวน มาจาก บงฺหุย แปลว่า ทวนควัน, ทำให้พุ่ง

"ทรายเท่าสมมุคคิสงหนักบั้งคม" (น. 148)

ทราย ทรายเท่า ตรงกับคำว่า ทรายเท่า ในภาษามอญปัจจุบัน ทราย มาจาก
คำภาษาเขมรว่า ฐรร แปลว่า เท่า, ถึง ดังนั้น ทรายเท่า จึงเป็นคำคู่ไวพจน์ คือ
เป็นการซ้อนคำสองคำที่มีความหมายเหมือนกัน คำนี้แปลว่า จนถึง, เท่าถึง

บั้งคม มาจาก บงฺค แปลว่า ไหว

"อัจฉาตวานมฤคา" (น. 152)

สฺวา มาจาก สฺวา แปลว่า สิง

"แลเลศควยทรกาลแห่งแถว" (น. 190)

ตุรกาล มาจาก ตุรกาล แปลงว่า งาม, แผลก (ในทางที่ดี)
กขฺรายน ในเหตุทุกประการ" (น. 214)

ชฺรายน มาจาก ชฺรายน แปลว่า ฐ, ชิม ชรายนเป็นคำภาษาโบราณ ปัจจุบัน
 ใช้คำว่า ทราย แทน

"เหตุมานะยศกัถกอินไกร" (น. 222)

"มีกำไรแสนมหากัลป์" (น. 152)

กำไร มาจาก กัไร หรือ ณฺไไร ซึ่งแผลงมาจาก ไกร อีกทีหนึ่ง ถือเป็นคำ
 นาม แปลว่า ความยิ่งใหญ่ คำว่า กำไร ในภาษาไทย แปลว่า ผลที่ได้ยิ่งกว่าต้นทุน

"แลดูเปนมาคาบังเกอดเกล้า" (น. 164)

บังเกอด มาจาก บังเกิด แปลงว่า ทำให้เกิด

"พระรัศมีปรำมวย" (น. 172)

ปรำมวย มาจาก ปรำมวย แปลว่า จำนวนหก

"อันใจให้รัตนปราพิร ล้วนวรมณินทรเจ็ดประการ" (น. 213)

ปราพิร มาจาก ปราพิร แปลว่า จำนวนเจ็ด

"โลกยคำเนอรรดคัลโล" (น. 161)

คำเนอ แผลงมาจาก กัณเฬ แปลว่า การเดิน, ทำเดิน, เหตุการณ์

"กระฮอมล้ำดอกหงอนไก่" (น. 190)

กระฮอม แผลงมาจาก กฤษม ซึ่งออกเสียงว่า กฤษฮอม แปลว่า สีแดง

3. ภาษาโบราณ หมายถึงภาษาที่ใช้ในสมัยโบราณ ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว
 ปรากฏในหนังสือเก่า ๆ นั้นโทปนันทสุทรคำหลวงมีคำประเพณีปะปนอยู่บ้าง เช่น

"ดมงพิทิวโตรจ" (น. 153)

โตรจ มาจาก โตรด แปลว่า เตี้ย, เบี้ย, คะนอง

"โลกยตรกัถิกิผูกพัน" (น. 151)

ตรกัถิ มาจาก ตระกัถ แปลว่า ไคร้, อยาก, ยินดี

"อึ้งคิงโลกยพันลือ" (น. 151)

พันลือ ไซ้เข้าคู่กับพันลิก แปลว่า แปลก, ลึกลับ

"จให้สละพยศอันร้ายแลทรอิ่ง" (น. 200)

ทรอิ่ง มาจากทรอิ่ง แปลว่า ถือตัว

"อนึ่งโสครให้พระวรมางษฤไทย" (น. 151)

โสค แปลว่า ส่วน, เคี้ยว คำนี้มีไซ้ทั่ว ๆ ไปในหนังสือ

"เปนมฤฎากรณธรณี บมีใจจลาจเลนทร์" (น. 163)

ใจ มีความหมายเหมือนกับ ใจ ๆ หรือ จะใจ แปลว่า เนื่อง ๆ บ้อย ๆ

4. ศัพท์สันนิษฐาน หมายถึงคำที่ไม่ทราบว่ามีที่มาจากภาษาใดแน่ และไม่ทราบความหมายที่แท้จริง จึงจำต้องสันนิษฐานโดยใช้วิชาภาษาศาสตร์เข้ามาช่วย นั่นคือค้นหารูปคำและเสียงของคำที่ใกล้เคียงกัน แล้วสืบหาความหมายโดยพิจารณาเพื่อความประกอบตัวอย่างเช่น

"อันว่านางอุคคัมลักษณะกัลยา มีภักตราลเอง" (น. 160)

ลเอง สันนิษฐานได้ 2 กรณี คือ

กรณีที่ 1. สันนิษฐานว่ามาจาก แปลง แปลว่า แจ่มใส, สุกใส ต่อมาเสียงเลื่อนกลายเป็น ปลเอง และต่อมาเสียง /ป/ หาย

กรณีที่ 2. สันนิษฐานว่ามาจาก เถง ต่อมาเปลี่ยนเสียงพยัญชนะต้นจาก ต เป็น ล กลายเป็น เลง แล้วจึงเติมเสียง อ ลงตรงกลาง

คำว่า ลเอง แปลว่า เถงกิ่ง, แจ่มใส ไซ้บรรยายภาพความงามของสตรี เหมาะสมกับเนื้อความดี

"พันอนึ่งคือทศอุบมารมี" (น. 151)

"พันอันว่าทรมาน" (น. 156)

พัน สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า พรรณ แปลว่าชนิด ทั้งคำอธิบายของ ดร.บรรจง

พันธฺูเมธา ที่ว่า¹ พรรณ หรือ พันธุ์ แปลต่างกันไปบ้าง คือ พรรณ เราแปลว่าชนิด และ พันธุ์หมายถึงพืช เพื่อกถาเหล่ากอ คำนี้ในภาษาไทยถิ่นต่าง ๆ มีไทยใหญ่ เป็นต้น ใช้ พัน คำเดียว มีความหมายไค้ทั้งชนิด เช่น พันไม้ (อย่างนี้ ชนิดนี้) หรือพืชพันธุ์ เช่น ไก่พันธ์ (ไก่ไข่ทำพันธ์) ข้าวพันธ์ หรือเล็กพืช เช่น พันผักกาด (เมล็ดพันธ์ผักกาด) พันผักกึ (เมล็ดพันธ์ผักกึ) ฉะนั้น คำนี้อาจจะเป็นคำไทยที่ถูกกลากเข้าเป็นคำบาลีสันสกฤต ก็เป็นไค้

สันนิษฐานว่า พัน มาจาก พรรณ เมื่อเข้าคู่กับคำว่าอึ่ง ก็แปลความไค้ว่า อึ่งอย่างหนึ่ง, อึ่งประการหนึ่ง ส่วนตัวอย่างที่สองหมายความว่ากรรมานชนิดหนึ่ง เข้ากับปริบพอย่างไค้

"กฤษฎานซึ่งพระพุทธรักกัทร อันมีบวรลักษณอะมะลงค" (น. 228)

อะมะลงค สันนิษฐานว่ามาจากคำภาษาบาลี คือ คำว่า อมลงค ซึ่งเป็นคำประเภทสนธิ แยกสนธิไค้ดังนี้คือ อ + มล + องค แปลว่าไม่สกปรก ตัวอย่างนี้แปลความไค้ว่า พระพุทธเจ้ามีพระพักตร์ซึ่งงดงาม ปราศจากมลทิน เข้ากับเนื้อความอย่างไค้

ข. ถ้อยคำสำนวน ในการแต่งคำประพันธ์ กวีจำต้องสร้างถ้อยคำใหม่ ๆ ขึ้นใช้ ประการแรกเพื่อแสดงภูมิรู้ของตน และอีกประการหนึ่ง แบบแผนคำประพันธ์ กำหนดในเรื่องจำนวนคำและสัมผัส กวีจึงต้องใชคำที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดรสไพเราะ และสอดคล้องกับแบบแผนฉันทลักษณ์มากที่สุด การปรุงศัพท์ของกวีมีหลายวิธี อาทิ การแผลงคำ การตัดคำ และการเติมคำ

¹ดร.บรรจบ พันธุเมธา, บาลีสันสกฤตในภาษาไทย, หน้า 140.

1. การแผลงคำ คือการเปลี่ยนรูปหรือเสียงอักษรให้ผิดเห็นไปจากเดิม คำที่แผลงมีทั้งคำไทยแท้และคำที่มาจากภาษาต่างประเทศ เมื่อแผลงแล้วความหมายอาจคงเดิมหรือเปลี่ยนแปลงก็ได้ วิธีแผลงคำทำให้มีคำใช้อย่างกว้างขวางในกาพย์กลอน และสามารถแผลงเสียงให้เสนาะ เข้ากับลักษณะบังคับของร้อยกรองประเภทต่าง ๆ ได้ด้วย นั้นโทปนันทสูตรคำหลวงมีคำแผลงอยู่มากมาย เกือบทั้งหมดมีที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤตและเขมร ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้น

คำแผลงมี 3 ประเภท คือ แผลงสระ แผลงพยัญชนะ และแผลงวรรณยุกต์ ตัวอย่างคำแผลงสระในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ได้แก่ เนียมมิตร, นฤมิตร แผลงมาจาก นิรมิต บริวารณ แผลงมาจากบริวารณ ฑูจ แผลงมาจาก ฑูจ สำแดงแผลงมาจาก แสงเคียง แผลงมาจากคิรัจฉาน เบญจา แผลงมาจากปัญจ พาทิเยร แผลงมาจากพาทิร วร่า แผลงมาจาก วร ยี่ง แผลงมาจาก ยี่ง เป็นต้น

ตัวอย่างคำแผลงพยัญชนะ ได้แก่ ทำเนียบ แผลงมาจาก กเทียบ คำเกิง แผลงมาจาก เกิง บังหวน แผลงมาจาก หวน ชำนาน แผลงมาจาก ชาญ ทรมาน แผลงมาจาก ทมน ฟ่านัก แผลงมาจาก ฟัก ก่าไร แผลงมาจาก ไกร คำเนิร แผลงมาจาก เคน เป็นต้น

ตัวอย่างคำแผลงวรรณยุกต์ ได้แก่ หมั้น แผลงมาจาก มั้น เท้า แผลงมาจาก เท้า ทั้งแผลงมาจากทั้ง เสนหา แผลงมาจาก เสนหะ คัง แผลงมาจาก คัง เป็นต้น

2. การตัดคำ คือการตัดหรือลดรูปของคำให้เหลือน้อยกว่าคำเดิม เพื่อให้ขย้างคล่องเข้า การตัดคำปรากฏในวรรณคดีทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้ เพราะคำประพันธ์บางอย่างต้องมีข้อบังคับในเรื่องจำนวนคำ กวีจึงจำต้องลดพยางค์ของคำให้เหลือน้อยพอที่จะบรรจุลงในวรรคได้ โดยคำเหล่านั้นยังมีความหมายคงเดิม หรือแม้จะมีความหมายผิดเพี้ยนไปบ้าง แต่ก็ยังแสดงเค้าของคำเดิมอยู่ การตัดคำในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงมีไม่มากนัก เนื่องจากนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงแต่งด้วยคำประพันธ์ร่ายยาว ซึ่งไม่กำหนดจำนวนคำในวรรค และเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรเองก็นิยมใช้ภาษาที่ยืดยาว เพื่อให้เกิดอรรถการ

ทางภาษา ด้วยเหตุนี้ การตัดคำจึงไม่มีความสำคัญมากนักในคำหลวงเล่มนี้ ตัวอย่างเช่น
 "เบนชนัคพลนาเนก" (น. 152)

นาเนก ตัดมาจากคำ นานาเนก ซึ่งเป็นคำสนธิระหว่าง นานา + อเนก
 "รศดิเรกทั้งผอง" (น. 170)

ดิเรก ตัดมาจากคำ อดิเรก แปลว่า ยิ่ง, เกิน
 "ควายสามารถแกควา^วโรธ" (น. 210)

โรธ ตัดมาจากคำนิโรธ แปลว่า โกรธ
 "กัณฑ์กาลนั้น" (น. 167)

กัณฑ์ ตัดมาจากคำว่า อันกัณฑ์ หรือ ลำกัณฑ์

3. การเติมคำ คือการเพิ่มคำหรือพยางค์ลงในคำเดิม เพื่อให้คำนั้นมี
 พยางค์เพิ่มขึ้น การเติมคำกระทำขึ้นเพื่อประโยชน์ 3 ประการคือ เพื่อให้คำเดิมมี
 เสียงไพเราะสะสรวล เพื่อให้พยางค์ท้ายของคำเดิมเปลี่ยนเสียงไปคล้องจองกับคำ
 อื่นตามสัมผัสที่ต้องการ และเพื่อให้คำเดิมมีพยางค์มากพอที่จะบรรจุลงในวรรคได้ คำที่
 เติมเข้ามานั้นไม่ต้องการคำแปล และไม่ทำให้ความหมายของคำเดิมผิดเพี้ยนไป การ
 เติมคำปรากฏอยู่ทั่วไปในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ตัวอย่างเช่น

การเติมเสียงหน้าคำ (prosthesis) เช่น สรก เป็น สรสรก
 ปะแล่ม เป็น ปละแปล่อม วาม เป็น วะวาม วิธีนี้คล้ายวิธีอิทธิภาสของภาษามาลี คือ
 ซอน หรือ ซำอักษรลงหน้าศัพท์ โดยให้พยัญชนะต้นของพยางค์ที่เติมเหมือนกับพยัญชนะ
 ต้นของคำเดิม นอกจากนี้ อาจใช้พยัญชนะอื่น ๆ เติมข้างหน้าคำก็ได้ เช่น ล้าง เป็น
 มล้าง แลบลิ่น เป็น แมลบลิ่น เป็นต้น

การเติมเสียงกลางคำ (epenthesis) ส่วนใหญ่แทรกเสียง /ร/
 เข้าไปกลางคำ เช่น ซ่อม เป็น ซร่อม ตลอด เป็น ตรตลอด สลอน เป็น สรสลอน
 สะพรั่ง เป็น สระพรั่ง เป็นต้น

การเติมเสียงท้ายคำ (poragoge) เช่น เติมคำ อา อี อิน โอ ศเข้าลิสิต
 อากร อากกร ชาติ และประเทศ เป็นต้น คำที่เติมข้างหลังนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าคำ
 สกรรณ ไม่ต้องแปลความหมาย เช่น ชนกา พากยา โกรธา พาลา เวหาศ โยเชศ
 ชาติประเทศ เป็นต้น

คำนวณภาษา ประโยคภาษากวีเป็นประโยคที่เอาความคิดมาเรียงกันเข้า
 เป็นลำดับ มากกว่าเป็นประโยคที่เอาคำมาเรียงกันเข้า ติดต่อกันเป็นระเบียบเหมือน
 อย่างภาษาร้อยแก้ว ทั้งนี้ เพราะกวีต้องใช้ถ้อยคำจำนวนจำกัดตามฉันทลักษณ์ ประโยค
 ภาษากวีจึงเรียบเรียงขึ้นโดยใช้ฉันทลักษณ์เป็นกรอบบังคับ เมื่อเป็นดังนี้ กวีจึงมีวิธี
 เรียบเรียงถ้อยคำอย่างใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องคำนึงว่าจะผิดหลักไวยากรณ์หรือไม่ ข้อ
 สำคัญให้ความคิดที่แสดงออกมานั้นเด่นชัดมากกว่าอย่างอื่น¹

สำนวนภาษาในนันทโศภนัทธสูตรคำหลวง นอกจากจะมีโครงสร้างที่ไม่ตายตัว
 แล้ว ยังมีลักษณะเป็นภาษาโบราณ ซึ่งปัจจุบันไม่มีผู้ใช้แล้ว เพราะฟังเป็นเข้อ และเหมาะ
 กับหนังสือธรรมะมากกว่าหนังสือทั่ว ๆ ไป

ในการขึ้นต้นคำประพันธ์แต่ละตอน มักกล่าวถึงบุคคลโดยใช้คำว่า "อันว่า..."
 เช่น "อันว่าสมเด็จพระอรุณพันชวาจารย์บพิตร" "อันว่าพระญาณอุรังคินทรภูษังค" หรือมีเข้นั้น
 ก็กล่าวถึงเวลา ดังคำขึ้นต้นที่ว่า "ในกาลปางนั้น" "ดับกาลนั้น" "ในขณะกาลคัมภีร์นั้น"
 เป็นต้น

นันทโศภนัทธสูตรคำหลวงนิยมใช้คำว่า "อัน" มาก โดยคำคำนี้ทำหน้าที่แตกต่าง
 กันไปแล้วแต่กรณี เป็นทั้งประธานสรรพนาม ประธานวิเศษณ์และสันธาน แตกต่างจาก
 ปัจจุบันซึ่งไม่นิยมใช้คำว่า "อัน" นัก ตัวอย่างเช่น

¹ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, ภาษากวี, หน้า 79.

"อันว่าบุรุษอันมีปัญญา เป็นเมฆารู้อม อันประกอบด้วยจักรคือปรัชญา อันจให้รักษา
ปราสาท ลาวารมณินทรเจ็ดประการ ไพบูลย์ในสถานคฤหา อันทฤรฆาแลใหญ่" (น.213)

ตัวอย่างสำนวนภาษาโบราณที่ปรากฏในนั้น โทปนันทสุทรคำหลวง เช่น

"แลสมเด็จโลกยพำนักนี้สมสกล" (น. 154)

พำนักนี้ นี้ หรือ นี้ เป็นส่วนที่เติมข้างหลังคำโดยไม่ต้องการคำแปล คำ
ประเภทนี้มีใช้ในหนังสือโบราณ เช่น มหาชาติคำหลวง มีคำว่า สุนกนี้ คำว่า นี้ หรือ
นี้ มีที่มาจากสำนวนภาษาพูดของคนโบราณซึ่งมักจะลงท้ายด้วยคำว่า "นี้" เมื่อนำมาใช้
ในคำประพันธ์ ร้อยกรอง ถือว่าเป็น "บทบุรุษ" คือเป็นคำที่เติมเข้ามาโดยไม่มีความ
หมาย ใช้มากในคำประพันธ์ประเภทฉันท ทางหลักภาษาเรียกคำชนิดนี้ว่าคำสกรรต

"อันว่าความอะปะราไชยมีแกยุดงงดา" (น. 230)

ยุดงงดา แปลว่าผู้ใด

"ดูรามหากฤหบดี" (น.228)

ดูรา ภาษาบาลี เรียกว่า นิมาตบถกอาลปน ถือเป็นรูปหนึ่งของการ
แจกวิภัติซึ่งภาษาไทยไม่มี ดังนั้น การที่วิใช้คำประเภทนี้แสดงว่าภาษาบาลีมีอิทธิพล
เหนือภาษาไทย

"แลลัทธถถพิหาริกนั้นไสร" (น. 211)

แล ตรงกับคำว่า และ ในปัจจุบัน

ไสร มาจากคำว่า ไสร หรือ ไชร์ เป็นคำสำหรับเน้นความหมายของคำหน้า

มีความหมายไปในทางว่า อย่างนั้น, เช่นนั้น, ที่เดียว ใช้มากในภาษาโบราณ

"อนึ่งโสคชให้พระวรมางษฤไทย" (น. 151)

"อนึ่งอันว่าอัคคี่นั้นโสค" (น.197)

โสค แปลว่าส่วน, เคี้ยว, โศค นิยมใช้ในสำนวนโบราณ

"กบมิไค่อนุญญาตแก่พระภักทียะ" (น. 192)

กบมิไค เป็นการใส่คำปฏิเสธซ้อนปฏิเสธ โดยไม่ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลง

การซ้อนคำปฏิเสธเช่นนี้มีใช้ทั่วไปในหนังสือ

ก. อักษรวิธี หมายถึงการเขียนคำ เนื่องจากนั้นโทปันนัทสุตรคำหลวงแต่งขึ้นในสมัยโบราณ การเขียนคำจึงย่อมแตกต่างไปจากภาษาปัจจุบันเป็นธรรมดา อักษรวิธีในนั้นโทปันนัทสุตรคำหลวง มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. นิยมลดรูปสระ เช่น ก.(ก) จ(จะ) เปน (เป็น) กทำ (กระทำ) รงม(ระงม) รฤก(ระลึก) สอื่น (สะอื่น) ฯลฯ อาจเป็นไปได้ว่า คำเหล่านี้ในสมัยก่อนไม่เน้นเสียงสระ จึงไม่จำเป็นต้องเขียนรูปสระลงไป

2. คำซึ่งปัจจุบันไม่ประวิสรรชนีย์ ในนั้นโทปันนัทสุตรคำหลวงกลับประวิสรรชนีย์ เช่น อะปะระไชย (อปราชัย) กะรัช (กรัช แปลงา รวงกาย) ฯลฯ

3. นิยมซ้อนพยัญชนะสองตัวเพื่อใช้แทนไม้หันอากาศ เช่น บงง (บัง) ลมม่ง (ลมมิ่ง) คังง (คัง) ฯลฯ

4. การผสมสระแตกต่างจากปัจจุบัน เช่น ฉพอะ (เฉพาะ) ไพเราะะ (ไพเราะะ) หอะ (เหาะ) กฉว (กฉว) ทูว (ทัว) ทูว (ทัว) เพลอง (เพลิง) เกอค (เกิด) เลอค (เลิศ) ฯลฯ

5. นิยมเติม ร กลางคำหรือท้ายคำ เช่น บุรรพา (บุรพา) มารรค (มารค) จิตร (จิต) จักร (จิก) ฯลฯ

6. การใช้ ร, ล, ฤ และ ฎ ต่างจากปัจจุบัน เช่น ริทธิ (ฤทธิ) ฤ (รือ) ฎ (หรือ) พิฤกษ (พิลึก) รฤก (ระลึก) ฯลฯ

7. นิยมซ้อนพยัญชนะ อ. กับ ย. ในคำซึ่งออกเสียง /ย/ เช่น เอยั้น (เย็น) เอยึบ (เหยียบ) ฯลฯ

8. นิยมเติม ย ข้างหลังคำ เช่น โลกย (โลก) เคารพย (เคารพ) ไทรย (ไตร) ฯลฯ

9. นิยมใช้ ค แทน ต ในคำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต เช่น วิมุคคิ (วิมุคติ) อุกบคคิ (อุภคิ) สมบคคิ (สมบัติ) อุกคมา (อุทม) วัคค (วัคค) ฯลฯ

10. การผสมวรรณยุกต์แตกต่างจากปัจจุบัน เช่น ทัง (ทั้ง) พังพาน (พังพาน) ทรายเท้า (ทรายเท้า) ฯลฯ ทั้งนี้ เพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเขียนคำตามเสียงในภาษาพูด

พระมาลัยคำหลวง

ก. ที่มาของภาษา

1. ภาษาบาลีและสันสกฤต ปรากฏทั่วไปในหนังสือ จำนวนคำในภาษาทั้งสองมีปริมาณใกล้เคียงกัน ไม่ได้เน้นใช้เฉพาะภาษาสันสกฤตเหมือนอย่างนั้นโทปน์ทสุทร คำหลวง คำส่วนใหญ่ในหนังสือนี้อ่านเข้าใจง่าย เพราะเป็นคำที่ไม่สลับซับซ้อนและไม่แปลงจากภาษาเดิมมากนัก

ในเรื่องการใช้คำ นิยมใช้รูปคำและความหมายตรงตามภาษาเดิม เช่น "ผู้ศก เกลศ เป็นสมุจเฉพหาน" (น.239)

เกลศ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า เกลศ ตรงกับคำบาลีว่า กิเลส ปัจจุบันเรานิยมใช้รูปคำบาลี

"จงไปรคเกลาสัตตา" (น. 244)

สัตตา มาจากคำภาษาบาลีว่า สตุต ปัจจุบันเราไม่นิยมใช้คำนี้ หากนิยมใช้คำว่า สัตว์ ซึ่งแปลงมาจากรูปคำสันสกฤตว่า สตุตฺวา

"บอกฐานะที่อยู่" (น. 244)

ฐานะ มาจากคำภาษาบาลี ตรงกับคำภาษาสันสกฤตว่า สถาน แปลว่า ที่ตั้ง สถานที่, ภาวะ ตัวอย่างข้างบนใช้คำตรงตามความหมายเดิม แต่ในปัจจุบัน เราแยกใช้คำทั้งสองภาษาคือ ฐานะ แปลว่า แทน, ที่รอง, ที่ตั้ง ส่วนสถานแปลว่าที่, ความ เป็นไป, ประการ หากเป็นภาษาปัจจุบันตัวอย่างข้างบนต้องกล่าววว่า บอกสถานที่อยู่

"โดยวิถถาร แถลง" (น. 244)

"รังษีวิถถาร ไคหมั้นโยชน" (น.262)

"จงวินิจโดยพิสการ" (น.261)

วิถถาร และ พิสการ วิถถารมาจากคำภาษาบาลีว่า วิถถาร ตรงกับคำภาษาสันสกฤตว่า วิสุถาร ซึ่งต่อมาคนไทยแปลงใช้เป็นพิสการ แปลว่ากว้างขวาง ใน

พระมาลัยคำหลวงใช้คำตรงตามความหมายเดิม คือ ทั้งวิถถาร และ พิศถาร แปลว่า กว้างขวาง แต่ในปัจจุบัน เราแยกใช้คำภาษาทั้งสอง โดยให้ความหมายแตกต่างกันด้วย นั่นคือ วิถถาร แปลว่า แปลกประหลาด แต่ในบางกรณีก็แปลว่ากว้างขวาง เช่น วิถถารนี้ ส่วนพิศถารแปลว่ากว้างขวาง แต่บางครั้งก็ใช้ในความหมายว่าแปลกประหลาดเหมือนกัน แสดงว่าเมื่อคนไทยรับคำบาลีสันสกฤตทั้งสองคำนี้เข้ามาใช้ได้เปลี่ยนแปลงความหมายของ คำไปบ้าง

"ชายทฤษฎี สมนัสส์" (น. 246)

ทฤษฎี มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า ทฤษฎี แปลว่า เห็น ในตัวอย่างนี้ใช้คำตรงตามความหมายเดิม แต่ในปัจจุบัน นิยม แปลว่า ข้อกำหนดที่สร้างขึ้น ยกเว้นคำที่ปรากฏในบทประพันธ์ ผู้ประพันธ์อาจใช้ในความหมายว่า เห็น ตรงตามภาษาเดิมก็ได้

ในเรื่องคำสมาสและสนธิ ปรากฏทั่วไปในหนังสือ เกือบทุกคำเป็นคำที่ไม่สลับชั้นซ้อน แยกศัพท์ได้ง่าย ตัวอย่างเช่น

พุทธโชรส = พุทธ + โชรส

แปลว่า พระโอรสของพระพุทธเจ้า

สมุจเจตปทาน = สัม + อุ + จิต + ปทาน

แปลว่า ละทิ้งตัดขาดหมดสิ้น

กฤษณัญชวลิตวา = กฤษณ + ัญชลี + ตวา แล้วแทรก ว เข้าไป

แปลว่า กระทำการไหวแล้ว

ชยัสคุมงคล = ชย + ัสตุ + มงคล

แปลว่า ขอจงมีความเจริญและความชนะ

อัมภารยวิเศษ = อัมภ + อารย + วิเศษ

แปลว่า พระอริยสงฆ์ทั้งแปดผู้เลิศ

นายกอาจารย์ = นายก + อาจารย์

แปลว่า อาจารย์ผู้เป็นผู้นำ

สุริโยภาส = สุริย + โภาส

แปลว่า แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์

การแปลคำจากภาษาบาลีสันสกฤตมีอยู่บ้าง แต่ยังไม่ถึงแก่รูปเต็ม เช่น

"นฤททขัณฑ์เทวศ นฤภทณฑ์ไทย" (น. 241)

"อันนฤเกลศศัตถ์ นฤราศร้าวราศี" (น. 241)

คำเหล่านี้ล้วนแปลมาจากคำที่ขึ้นต้นด้วย นิสฺ แปลว่า ไม่มี

"ทฤคชาตินหมายงูเงี้ยว" (น. 280)

ทฤคชาติ แปลงมาจากที่ชชาติ แปลว่า งู
คำศัพท์ที่ยาก ๆ มีไม่มากนักในหนังสือนี้ ตัวอย่างเช่น

"ชณอัญมัญสังวาส" (น. 274)

"รักพิศวาส เสนหัง อัญมัญอิงทั้งสอง" (น. 278)

อัญมัญ และ อัญมัญอิง มาจากคำบาลีว่า อัญญุ + อญญุ แปลว่า ซึ่งกันและกัน

"คังจันทรจรจรัส ปรักศ์พินศคคณา" (น. 243)

ปรักศ์ มาจากคำสันสกฤตว่า ปารุศฺว แปลว่า ข้าง

"กศัญเออวภูลสิงหาศน" (น. 243)

ภูล แปลว่า มีขึ้น, เกิดขึ้น

2. ภาษาเขมร มีใช้มากในพระมาลัยคำหลวง ตัวอย่างเช่น

"จำรำนุให้ชาคคายเค็จ" (น. 239)

จำรำนุ เป็นคำแปลงมาจาก จรำนุ ซึ่งมีที่มาจากคำเขมรว่า จุราน แปลว่า

ผลึก, ทำลาย, กระจาย

"ชวนกันกลับมำกัล" (น. 248)

กัล มาจากกาล แปลว่า เฝ้า ถือเป็นคำราชาศัพท์

"ในบ้านนั้นมีบุรุษ หนึ่ง ประคาสสุคแสนสา" (น. 246)

ประคาส มาจาก ผุคาส แปลว่า สามัญ, คำซ้ำ

"สองทะนายนพันพูนเพ็ญ" (น. 279)

เพ็ญ แปลว่า เต็ม

"เม็ลระเม็ยรโพธิสัคว์" (น. 265)

เม็ล แปลว่า กู

ระเม็ยร มาจาก รม็ล แปลว่า กู

"เผ็จจกจกรสงสารให้ทำลาย" (น. 239)

เผ็จ มาจาก ญคัจ แปลว่า ตัด, ซาก, ขจัด

"กัฏญเออญภูล สิงหาศัน" (น. 243)

กัฏญเออญ แผลงมาจาก เออญ ซึ่งมีที่มาจากคำเขมรว่า เออฮึล แปลว่า หากให้เป็น, จำเพาะเป็น

3. ภาษาไทย มีทั้งคำที่มาจากภาษาโบราณ ภาษากลอน และภาษาถิ่น ตัวอย่างคำไทยโบราณ เช่น

"ควมกระกัศรัทชา" (น. 245)

กระกัศ หรือ ตระกัศ แปลว่า ไคร้, อยากร, ยินดี

"เอ็ย็ยวว่านามเมตไตรย" (น. 254)

"กุศลเอ็ย็ยวโจนท่า" (น. 263)

เอ็ย็ยว และ เอ็ย็ยว มาจาก เข็ยว แปลว่า ฌีว่า, แม้วา, ถ้า

"ในตระบักเบ็องมัน" (น. 246)

ตระบัก แปลว่า ทันใด

"ให้ชนชาติเร่งทำ กุศลกรรมหนึ่ง" (น. 244 - 245)

หนึ่ง แปลว่า นาน

ตัวอย่างคำที่ใช้ในบทประพันธ์ เช่น

"แล้วเท็จทยานยังสวรรค" (น. 243)

"ชโตนเท็ยวหรรเท็จ" (น. 243)

เท็จ และ หรรเท็จ แปลว่า เหาะ, ไปโดยเร็ว

"ทานทุกสิ่งชาวตระคาษ" (น. 263)

ตระคาษ แปลว่า ชาว, เผือก

"นมอภิวันทอคราว" (น. 241)

อคราว มาจากอะคราว แปลว่า ยิง, อิมใจ, ภูมิใจ

"ชวนกันกลับมาคัล" (น. 249)

คัล แปลว่า เฝ้า

"ลำส้างชรคักคักฟุง" (น. 276)

ชรคัก มาจากชรระคัก แปลว่า คัก

ตัวอย่างคำภาษาถิ่น เช่น

"ขอไศรยแห่งหัน" (น. 246)

หัน เป็นภาษาถิ่นอีสาน แปลว่า นั้น

ข. ถ้อยคำสำนวน การใช้คำในพระมาลัยคำหลวงมีลักษณะแตกต่างจากปัจจุบัน ประการแรกเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ทรงเลือกใช้คำซึ่งปัจจุบันไม่นิยมใช้ ประการต่อมา ความหมายของคำและลักษณะการใช้คำแตกต่างจากปัจจุบัน นอกจากนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงปรุงศัพท์ขึ้นใช้ใหม่โดยวิธีแผลงคำ ตัดคำ และเติมคำ ดังจะยกมาแสดงไว้ต่อไปนี้

1. คำซึ่งแตกต่างจากปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น

"หัวแห่งหล้าสบสรฐาน" (น. 285)

"นิกรนรสบสัคว์" (น. 239)

สบ แปลว่า ทุก ปัจจุบันมักใช้ในความหมายว่า พบ, ปะ, พอดีกัน

"มาปองบือท่ากุศล" (น. 250)

บือ แปลว่า มาก ปัจจุบันใช้คำว่า อืดตะบือ

"ทานอติเรกรวคเมื่อ" (น. 256)

รวค แปลว่า ทุก

"สำเร็จตามประเวณี พระชินศรี นั้นแล" (น. 268)

ประเวณี มาจากคำภาษามาลีว่า ปเวณี แปลว่า ขนบธรรมเนียม, แบบแผน ในที่นี้ใช้ตรงตามความหมายของภาษาเดิม แต่ในปัจจุบัน เราใช้คำว่าประเพณีแทน ประเวณี เมื่อหมายถึงขนบธรรมเนียมหรือแบบแผน ส่วนคำว่า ประเวณี มีความหมายเปลี่ยนแปลงไป คือ หมายถึงการร่วมเป็นสามีภรรยา

"ตั้งแปดทิศทำประทักษิณ สามวัฏบริเวณ" (น. 254)

วัฏ แปลว่า ครั้ง ปัจจุบันใช้คำว่า ครั้ง แทน

"มไคณรุส เปียนชน" (น. 280)

เปียน แปลว่า ทำให้เคืองคร้อน ปัจจุบันเราไม่ใช้คำนี้ตามคำพัง แต่จะใช้ เป็นคำคู่ว่า เปียคเปียน หมายความว่าทำให้เคืองคร้อน เช่นกัน

"นุช อภัย ทุณ นารถ นาม ศิษ ราช ศรั ทธา" (น. 255)

นุช ตัดมาจากคำว่า อนุช แปลว่า น้องชาย ในที่นี้ใช้คำตรงตามความหมายเดิม กล่าวถึงพระอนุชาของท้าวอภัยทุณ ทรงพระนามว่าท้าวศิษราช แต่ในปัจจุบัน คำว่า นุช ใช้กับเพศหญิง หมายถึงน้องสาวหรือนางที่รัก

"ให้ทาน จง ปุน กัน" (น. 253)

"อับ สร ปาน ปุน เปรีย ม" (น. 277)

ปุน แปลว่า เทียบ, เปรียบ, ปาน ปัจจุบันไม่นิยมใช้คำว่าปุน ในความหมายนี้ "แต่บัน เป็ อง กาล ไกล" (น. 242)

บัน แปลว่า ทอน, ตอน, ส่วน

"อา ไศ รย แห ง หัน ใน บ้าน นั้น สอง เส ท" (น. 242)

"ชน เอา ทร พ ย พ ูน เพิ่ม ทวง ตัก เค ิม ตาม ไค สอง สม ใ ส ้อ าลง" (น. 251)

"ทร พ ย อัน ไค จะ สิ ม สอง" (น. 250)

คำว่า "สอง" เป็นคำแสดงรูปวรรณยุกต์ที่ใช้ในบทประพันธ์ คำเดิมคือ "ร่อง" เป็นคำที่มีความหมายกลาง ๆ แปลว่าที่ประชุมลับ, หมุ่ลับ ปัจจุบันใช้ในความหมายที่ไม่ดี เช่น ช่องโจร แต่ในพระมาลัยคำหลวง คำว่า สองมีความหมายในทางที่ดี และใช้เข้าสู่

กับคำอื่น ๆ กล่าวคือ

สองเสท ในที่นี้หมายถึงอาศัยอยู่ แต่ในปัจจุบันหมายถึงคบหากัน, ร่วมด้วยกัน มักใช้ในการรวมประเวณี

สองสุข ในที่นี้หมายถึงสองสุข แต่ในปัจจุบันหมายถึงมีสุขกันอยู่มาก ๆ มักใช้ในทางที่ไม่ดี เช่น โจรสองสุขผู้คนอยู่ในป่า

สี่สอง ในที่นี้หมายถึงเพิ่มเติมต่อไปไม่สูญสิ้น ปัจจุบันไม่มีผู้ใช้ "อันว่าสถานแห่งอาคม ในมณเฑียรชาติสิงสถาน" (น. 249)

สิง แปลว่าอยู่ ในที่นี้กล่าวถึงพระมาลัยเถระ แต่ในปัจจุบันไม่ใช้กับคน มักใช้กับวิญญาณ หรือปีศาจ เช่น ผีสิง

"บัญชีสังข์อัครา" (น. 255)

อัครา แปลว่า กำหนด, เป็นประจำ มักใช้ในบทกลอน ปัจจุบันคำนี้แปลว่า กำหนด ไม่นิยมใช้ในความหมายว่าเป็นประจำ ตัวอย่างนี้หมายความว่าถือศีลห้าเป็นประจำ

"เทพสี่ขุนคี่พรหม" (น. 262)

ขุน ในที่นี้แปลว่า หมู, กอง แต่ในปัจจุบัน หมายถึงตัวงูที่ขด "อมรมนมากเมิดเมื่อน" (น. 288)

เมื่อน แปลว่า มาก, เต็ม ปัจจุบันไม่มีผู้ใช้ "พระมาลัยชั้นปัจฉา" (น. 264)

ชั้น แปลว่า นั้น, รีบ, เร็ว, ถี่, ติด ๆ กัน ปัจจุบันใช้คำว่า กระชั้น แทน "ชวนกันกลอนท่าบุญ" (น. 275)

กลอน แปลว่า เปลี่ยนกลาต ในพระมาลัยคำหลวง ใช้ กลอน เพียงคำเดียว แต่ในปัจจุบัน ใช้เป็นคำคู่ว่า เปลี่ยนกลอน

"เมื่อเธอจะคลาไนวัตร" (น. 272)

คลา แปลว่า เดิน, เคลื่อน, กล้อย ปัจจุบันไม่ใช่ คลา เพียงคำเดียว แต่จะใช้เข้ากับคำอื่น เช่น คลาคล้า แปลว่า ไปเป็นฝูง ๆ หรือคลาไคล แปลว่า เดินไป

บางทีก็ใช้ว่า โคลกตา

2. การแปลงคำ ตัวอย่างคำแปลงสระไ้แก่ รำงับ แปลงมาจากระงับ
 สำแดง แปลงมาจาก แสคง กรรหาย แปลงมาจาก กระจาย สู้ซัง แปลงมาจาก สู้
 ปรีบวรณ แปลงมาจาก บริบูรณ์ วาจัน แปลงมาจาก วาจา เคียรณาน แปลงมาจาก
 คีร์จณาน ฯลฯ

ตัวอย่างคำแปลงพยัญชนะ ไ้แก่ ระงำ แปลงมาจาก รำ ขวี่ แปลงมา
 จาก อัญชี่ สวย แปลงมาจาก เสวย พัญเออญ แปลงมาจาก เเขอญ ฯลฯ

ตัวอย่างคำแปลงรูปวรรณยุกต์ ไ้แก่ เทรื่อง แปลงมาจาก เรื่อง ถำแปลงม
 จาก ทำ จิ่ง แปลงมาจาก จิ่ง ฯลฯ

3. การตัดคำ มีมากในพระมาลัยคำหลวง เนื่องจากหนังสือนี้แต่งด้วย
 คำประพันธ์รายสุภาพ ซึ่งบังคับวรรคละห้าคำ ก็จึงต้องตัดคำให้สั้นลง เพื่อให้พอเหมาะ
 ที่จะบรรจุลงในแต่ละวรรคได้ ตัวอย่างเช่น

"ภิรมยาปราโมทย์" (น. 272)

ภิรมยา มาจาก อภิรมย์

"ให้ท้ำมหาชาติเนืองนันท" (น. 272)

"ปักษาเนืองนองนันท" (น. 287)

นันท มาจาก อนันต์

"ระแวกลอมมาวันทา" (น. 258)

ระแวก มาจาก ระแวกระวัง หรือ มาจาก แวก แล้วเติม ระ ข้างหน้า

"ผ้าพรรณนงเนืองเนก" (น. 277)

เนก มาจาก อเนก

"แล้วเขาธิษาแปรารณา" (น. 271)

ธิษา มาจาก ปธิษาน แปลว่า การตั้งความปรารณา

"ปณิมเมื่องมล้างมาศ" (น. 287)

ปณิ มาจาก ปณิม แปลว่า ทิศตะวันตก

"อันชีวิตนาสทักไย" (น. 270 - 271)

นาส มาจาก พินาส

ทักไย มาจาก สีพิตักนัย

"คัมนั้นเทวราช" (น. 257)

คัม มาจาก ล่ำคัม หรือ อันคัม

"บ้างถึงกาลปฐมวีย์" (น. 269)

ถึงกาล มาจาก ถึงกาลกิริยา แปลว่า ทาย

"เห็นพระมาลย์ลาศ" (น. 246)

ลาศ มาจาก ลือลาศ

"ควยเพื่อช้การทำมัสการ" (น. 241)

มัสการ มาจาก นมัสการ

"ฤไทยเสลชสดะ" (น. 240)

ฤไทย มาจาก นฤทัย

"กัประคัมคารายรอบ" (น. 249)

ประคัมคา มาจาก ประคัมประคา (น. 249)

"เคารพสากุนิจัง" (น. 255)

นิจัง มาจาก อนิจัง

4. การเติมคำ ตัวอย่างการเติมเสียงหน้าคำ เช่น ยยาวระวีบ ผ่นว
คเกรง ละลอน พพาน ฯลฯ
ตัวอย่างการเติมเสียงกลางคำ เช่น ชรคัค ฯลฯ
ตัวอย่างการเติมเสียงท้ายคำ เช่น บริวารวามนุสสา กุศลา ทลิตทา มาเดศ
นัคเรศ คันธฆะ สุกันฆัส ทิศาน คมนาการ สังสรณาการ วันทนาการ ฯลฯ

คำนำสนวนภาษา ส่วนในพระมาลัยคำหลวงเป็นส่วนนโหราณ แต่เมื่อเทียบกับนโหรนัทธูรคำหลวง ส่วนในพระมาลัยคำหลวงก็ยังมีใหม่กว่า ลักษณะประการหนึ่งคือ หนังสือนี้ใช้ภาษาที่กระทัดรัด ไม่เยิ่นเย้อ นิยมลดรูปคำให้สั้น เหตุประการสำคัญคือหนังสือนี้แต่งควยคำประพันธ์รายสุภาพ จึงต้องจำกัดจำนวนคำไม่ให้เกินวรรคละห้าคำ นอกจากนั้นยังมีบางส่วนที่ความหมายแตกต่างจากปัจจุบันบ้าง ตัวอย่างเช่น

- "เมตไตรยจรเชอว่าไซ" (น. 254)
 "สหัสในยาเชอว่าไซ" (น. 255)
 "รูว่าไซของคพระศรีอาริย์" (น. 258)

คำว่า "ไซ" ในพระมาลัยคำหลวง มีความหมายตรงกับคำปฏิเสธว่า "ไม่ใช่" ในปัจจุบัน

- "สาลีโสคเพิ่มพูน" (น. 277)
 "เราจะบูชาที่โคโสค" (น. 247)

โสค แปลว่าส่วน, เคี้ยว มีไซทั่วไปในสำนวนโหราณ

- "เทพนั้นไซกัวันทา" (น. 252)
 "เชอก็รับทานใส" (น. 253)

ไซ หรือ ใส เป็นคำสำหรับเน้นความหมายของคำหน้า มีไซทั่วไปในสำนวนโหราณ

- "บัคนี้กาลคังฉา" (น. 251)

คังฉา แปลว่า อะไร

- "ส่วนพระมาลัยเรื่องฉทธิ ฉนิกเพียงพิมพ์เคี้ยว" (น. 243)

ฉ นอกจากจะไซในประโยคคำถามแล้ว ยังไซในประโยคปฏิเสธได้ด้วย แปลว่า ไม่ ดังในตัวอย่าง

ค. อักษรวิธี การเขียนคำในพระมาลัยคำหลวง ไม่แตกต่างจากภาษาปัจจุบันมากนัก ข้อที่แตกต่างกันคือ

1. บางคำซึ่งปัจจุบันเขียนด้วย ล ในพระมาลัยคำหลวงเขียนด้วย ฤ เช่น ภาเลื่อง (ลือเลื่อง) ล่าฤก (รำลึก) บันภา (บันลือ) ลันภา (ลันลือ) ฯลฯ ส่วนคำซึ่งปัจจุบันเขียนด้วย ร ในพระมาลัยคำหลวงใช้ ฤ แทน เช่น โอิฬ่าฤก (โอิฬ่าริก) ฤษยา (ริษยา) ฤา (หรือ) ฯลฯ แสดงว่าอักษรวิธีในพระมาลัยคำหลวงยึดตามแบบโบราณ เพราะในปัจจุบันไม่นิยมใช้ ฤ และ ฤ นี้ก็ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นพยัญชนะต้น
2. ใช้ ฬ กับ ล ปะปนกันในบางคำ เช่น มาฬี (บาลี) จุลามณี (จุฬามณี)
3. นิยมใช้ ศ ในคำซึ่งปัจจุบันใช้ ส. เช่น ศุข (สุข) รศ (รส) มนัส (มนัส) ฯลฯ
4. นิยมเขียน อ ความกับ ย ในคำโบราณซึ่งออกเสียง /ย/ เช่น เอยิว (เยียว) แต่บางครั้งก็มีการเปลี่ยนแปลงรูปโดยตัด ย ออก เช่น เอยิว ฯลฯ
5. นิยมเติม ร ลงกลางคำหรือท้ายคำ เช่น อาไศรย (อาศัย) อัญญาศรีย (อัญญาสัย) โสทร (โสศ) ฯลฯ
6. นิยมลดรูปสระ เช่น ฦัง (กรฦัง) สอึง (สะอึง) สฬรัง (สะฬรัง)
7. การประสมสระแตกต่างจากปัจจุบัน เช่น ณะเพาะ (เฉพาะ) พรอะ (เพราะ) สะบง (สบง) ฯลฯ
8. คำซึ่งแผลงมาจาก อย ในภาษาบาลีสันสกฤต ตามหลักต้องเขียนว่า อัย แต่ในพระมาลัยคำหลวงกลับใช้สระโอะไม่มลายแทน เช่น อาไศรย (อาศัย) โภย (ภัย) ไสมย (สมัย) สฬัสสไนย (สฬัสสนัย) ฯลฯ

เมื่อเปรียบเทียบกับนันทโพนันทสุตรคำหลวง อักษรวิธีในพระมาลัยคำหลวง มีความคล้ายคลึงกับภาษาปัจจุบันมากกว่า ทั้งนี้ เพราะเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์นันทโพนันทสุตรคำหลวง โดยทรงยึดมหาชาติคำหลวงเป็นแบบอย่าง ดังนั้น จึงทรงเลียนแบบการใช้ภาษาโบราณ ไม่ว่าจะเป็นคำถ้อยคำสำนวนหรือคำการเขียนคำ และเมื่อทรง

พระนิพนธ์พระมาลัยคำหลวง ทรงตั้งพระทัยที่จะใช้ภาษาซึ่งสมัยใหม่กว่า อย่างไรก็ดี คำหลวงทั้งสองเล่มนี้มีลักษณะที่เหมือนกันหลายประการในเรื่องการเขียนคำ เช่น นิยมใช้สระไอไม้หลาย และนิยมแทรก ร ลงกลางคำ เป็นต้น เหล่านี้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของภาษาไทย นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จนกระทั่งทุกวันนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย